

Anca Mihaela Sapovici

SCHIMBĂRI DE COD ÎNTRE GREACĂ ȘI ROMÂNĂ ÎN SCRIERILE MITROPOLITULUI MATEI AL MIRELOR*

INTRODUCERE

Scriind o *Istorie* a Țării Românești la începutul secolului al XVII-lea, Matei, mitropolit onorific al Mirelor Lichiei și egumen al Mănăstirii Dealu, grec nativ originar din Pogoniana Epirului, se baza deja pe o tradiție a scrierii de cronici versificate, cât și a unei literaturi grecești redactate în spațiul cultural românesc. Nu cu multă vreme înainte¹, vistiernicul Stavrinus, compusese o istorie versificată a domniei lui Mihai Viteazul², gest imitat de Matei însuși precum și de o serie de autori minori din perioada următoare: Ioan Spontis, Gheorghios Palamidis, Antimos Diacrusis, Ignatios Petritzis (Rousso 1939: 130–151).

Istoria celor întâmplare în Ungrovlahia începând de la Șerban Voievod, până la Gavril Voievod începe cu câteva versuri dedicatorii adresate de către autor banului Craiovei, Ianachi Catargi. Încă din primele rânduri vom întâlni câteva ocurențe ale fenomenului pe care îl vom studia în cele ce urmează, respectiv schimbările de cod între greacă și română, în textele originale ale Mitropolitului Matei al Mirelor, redactate de către autor după stabilirea sa în Țara Românească:

Κύρ Ἰωάννη ἔνδοξε, **μπάνε** τετμημένε,
Φίλτατε, περιπόθητε και πολυχρονημένε,
Κλάδος ἐκ ρίζης αγαθῆς εἶσαι ἀπό προγόνων,
Καὶ ἄξιος νὰ κυβερνᾷς τὸν τῆς **Κραγέβας** θρόνον³.

CONTACTUL LINGVISTIC ȘI SCHIMBAREA DE COD: PRELIMINARII TEORETICE

Schimbarea de cod lingvistic (codeswitching) reprezintă unul dintre subiectele cele mai dezbătute în problematica limbilor în contact. Fenomenul, studiat extensiv

* Această lucrare este finanțată printr-un grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

¹ După însemnarea autorului, poema ar fi fost compusă în închisoare, în zilele de 1 și 2 februarie 1602. Istoricii sunt de părere că Stavrinus ar fi fost închis la Bistrița, în zilele ce au urmat asasinării lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii, în 1601. În 1602 se pare că Stavrinus era încă acolo.

² Intitulată *Faptele de vitejie ale preacucernicului și preaviteazului Mihail Voievod*.

³ „Doamne Ioane preaslăvite, **bane** preacinstite/Praiubite, preadorite și preapline de ani/ Mlădiță din rădăcină bună ești, din strămoși/Și vrednic să guvernezi al **Craiovei** tron”, *Istoria*, rândurile 1–4 (s. n).

în ultimii ani, se referă la juxtapunerea a două sau mai multe coduri de limbaj în cursul aceleiași comunicări și implică ideea unei minorități lingvistice în interiorul unei majorități socio-culturale și lingvistice dominante (Gumperz 1982: 59; Scotton-Myers 2006: 37). Este vorba despre persoane care trăiesc în societăți în care sunt obligate să vorbească curent cel puțin două limbi, suportând un anumit tip de presiune socială pentru a se integra complet în comunitățile din care fac parte⁴. Folosirea conceptului de schimbare de cod presupune existența a două coduri distincte între care un bilingv „are libertatea de a opta în mod mai mult sau mai puțin conștient” (Brad-Chisacof 2012: 48). Schimbarea de cod lingvistic „corespunde asumării unei identități sau alteia, motivată situațional și este considerată un fenomen «stabil» pentru comunitățile multilingve” (Saramandu *et al.* 2009: 10).

Pentru început ar trebui să analizăm oportunitatea utilizării conceptelor de bilingvism și schimbare de cod pentru comunitățile româno-elinofone din epoca hegemoniei politico-culturale a grecilor constantinopolitani asupra țărilor române (Țara Românească și Moldova), deoarece, „în vreme ce fenomenele legate de bilingvism au anumite trăsături comune, acestea pot avea semnificații sociale sensibil diferite” (Gumperz 1970: 3). Așadar, motivul pentru care o persoană vorbește o a doua limbă este un factor foarte important în aprecierea relațiilor dintre acea persoană și comunitatea lingvistică alogenă în care ea încearcă să se integreze. Cea mai comună explicație pentru utilizarea schimbărilor de cod este aceea că bilingvii se află expuși zilnic unei presiuni lingvistice venite dinspre ambele limbi, pe care le folosesc ambele limbi în mod natural. Este, însă, cazul imigranților greci stabiliți în țările române începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea?

Este, în același timp, important să vedem care era funcția desemnată limbii române în comunitățile grecești din Țara Românească și Moldova. Stăpâneau într-adevăr vorbitorii implicați în aceste relații bilaterale limba țintă la un nivel avansat, putând fi considerați bilingvi?

PRECIZĂRI BIBLIOGRAFICE ȘI METODOLOGICE

Înainte de a încerca să răspundem la aceste întrebări, vom aminti studiile care au avut drept obiect limba greacă din țările române și fenomenul schimbării de cod cu româna în texte ale unor autori greci stabiliți în principate și în operele lui Matei al Mirelor. În ciuda importanței și duratei contactului dintre română și greacă în epoca prefanariotă și fanariotă, nu există cercetări extensive asupra influențelor reciproce și schimbărilor lingvistice induse în cele două sisteme lingvistice.

Lucrare de pionierat, studiul lui N. Iorga, „Le grec dans les pays roumains”, semnalează prezența unui subtip al limbii grecești, vorbit în mediul socio-cultural românesc, pe care-l numește *greaca comună vorbită*, descriind câteva particularități

⁴ Idem.

fonetice și morfologice care o diferențiază de greaca constantinopolitană. Documentele analizate de Iorga sunt, în majoritatea lor covârșitoare, documente de cancelarie sau literatură epistolară, cele mai multe dintre ele redactate de români vorbitori de greacă: corespondența doamnei Ecaterina Salvaresso, soția domnului Alexandru II Mircea și mama lui Mihnea II Turcitul, cu sora sa, Maria Fabrizio; a domnului Mihnea cu mătușa sa; a Mariei Fabrizio cu negustorii pe care-i întrebuița pentru diverse chestiuni. Alte documente amintite sunt corespondența Banului Mihalce, originar din Hios, chitanțele eliberate de agenții domnilor români la Constantinopol etc.

De o mare importanță pentru cunoașterea fondului lingvistic al scrierilor redactate în principatele române, cartea Liei Brad-Chisacof, *Româna în secolul fanariot*, se caracterizează printr-o abordare extensivă a fenomenului schimbării de cod și împrumuturilor lexicale din perspectiva conceptului de limbi în contact, caracteristic sociolingvisticii. Autoarea înregistrează multe fapte de limbă specifice literaturii redactate în greaca din principatele române, respectiv literatura epistolară, memorialistică, beletristică, istoriografie și literatura juridică. Ocurențele indexate și descrise de către Lia Brad-Chisacof se referă, însă, cu mici excepții, la secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Cercetarea noastră va pune în evidență faptul că unele dintre fenomenele discutate în această lucrare sunt prefigurate încă din perioada anterioară, pe care am numit-o pefanariotă, și că anumite observații și concluzii se aplică, în mod firesc, acestei literaturi, încă de la primele ei manifestări, până la spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Studiul lui Alfred Vincent, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra”, semnaleză o parte dintre termenii discutați de noi. Vincent consideră termenii indexați împrumuturi, menționându-i alături de numeroși termeni de origine turcă. Ne distanțăm de opinia sa, în măsura în care credem că, pentru a fi considerat împrumut, un termen de origine străină trebuie să reprezinte un transfer stabil dintr-o limbă în alta. Împrumutul constituie o schimbare indusă de contactul dintre două limbi, un proces încheiat în transferul dintre limba sursă și limba receptoare⁵, în vreme ce schimbarea de cod este o instanță izolată, apariție meteorică, cu o stabilitate relativă, care se menține în limbaj pentru o anumită perioadă, pentru a dispărea, apoi, pentru totdeauna. Prin urmare, dacă unele dintre turcismele semnalate de Vincent s-au impus în uz, devenind împrumuturi, atât în greacă, cât și în română, românismele din textele lui Matei al Mirelor sunt – după cum vom arăta mai departe – în majoritate covârșitoare, situații de schimbare de cod.

Abordarea noastră se încadrează în sfera sociolingvisticii și are în vedere atât dimensiunea diacronică a fenomenului schimbării de cod lingvistic, cât și încadrarea lui în suita de evenimente contemporane autorului.

⁵ „While borrowing constitutes a completed contact-induced change, switching from one language to another constitutes a «contact-induced speech behavior» that occurs extensively in the talk of the bilinguals”, Alvanoudi (2017: 3).

DIASPORA GRECEASCĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE

Scrierile lui Matei al Mirelor nu pot fi înțelese pe deplin fără cunoașterea condițiilor în care au fost scrise, fără integrarea lor în contextul social și istoric în care au luat ființă. Prin urmare, socotim necesară o scurtă introducere în problematica (de altfel, atât de complexă) relațiilor româno-elene din secolul al XVI-lea și din primele decenii ale secolului următor.

Desigur, perioada raporturilor lingvistice nemijlocite dintre români și greci, care acoperă un interval temporar de aproape patru secole, nu este egală. Graficul relațiilor româno-elene cunoaște o curbă sensibil ascendentă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Primul mare val al imigrației grecești se înregistrează în primii ani ai lui 1600, în timpul domniei lui Radu Mihnea⁶, în vremea căruia cinci dintre cei nouă membri ai Sfatului domnesc erau greci (Ionașcu 1970: 217). Însă primele inițiative ale grecilor de a se stabili pe teritoriul țărilor române datează de la începutul veacului al XVI-lea. Condițiile favorabile oferite de mediul politic din țările române precum și posibilitatea de a exploata bogatele resurse naturale al acestui spațiu au atras, cu vremea, din ce în ce mai mulți greci. Dacă, timp de secole, „a emigra însemna (pentru greci, n.n.) să treacă în Italia” (Iorga 1924: 137), sensul acestei mișcări sociale se îndreaptă acum către nordul Europei și mai ales către Țara Românească și Moldova, devenite, cu vremea, o adevărată „oază de libertate” (Φάλαγκας 2004: 385). Este bine-cunoscut cazul neomartirului Iacob de Kastoria, care-și sfătuia tovarășii să se stabilească în Valahia, pe care o asemuia unui spațiu lipsit de primejdii (Năsturel 1986: 336–337; Φάλαγκας 2004: 385, nota 5; Păun 2006: 309)⁷.

Integrarea treptată a grecilor în societatea românească s-a realizat mai ales prin crearea de alianțe familiale. Mulți dintre constantinopolitani stabiliți în țările române s-au căsătorit cu doamne din boierimea română sau chiar din familiile domnitorilor, unii dintre aceștia devenind personalități importante ale scenei politice și economice: Cârstea, mare vornic, Trufanda, întemeietorul familiei Pârscoveanu,

⁶ Radu Mihnea a domnit, fără întrerupere, în cele două țări române extracarpatice, până în 1626: Țara Românească: 1601–1602; 1611; 1611–1616; 1620–1623; Moldova: 1616–1619; 1623–1626. V. Rezachevici (2012: 29).

⁷ Alături de Iacob de Kastoria (jumătatea sec. al XV-lea – 1519), care își va sfârși viața mucenicește, fiind ucis de turci în apropiere de Adrianupoli, putem aminti și pe Nicolae de Ioannina (1510–1555). Înainte de a fi ucis de turci la Sofia, acesta a petrecut câțiva ani la curtea domnului Mircea Ciobanu, unde a servit ca ostaș în garda domnească (Γόνης 2001: 111). Pentru alte informații legate Sf. Ioan de Ioannina, v. Șt. Ciobanu, „Informations sur la Valachie au XVIe siècle dans une oeuvre hagiographique bulgare”, *Balkanica*, VII, 1944, 1, p. 123. De semnalat și postarea de pe blogul protoprezviterului Dimitrie Athanasiou, Θησαυρός γνώσεων και ευσεβείας: <https://fdathanasiou.wordpress.com/2014/05/17/o-áγνωστος-νεομάρτυρας-νικόλαος-ο-εξ-ι/>. Alte exemple de oameni ai Bisericii, în trecere sau stabiliți în țările române: Sfântul Nifon, Patriarhul Constantinopolului, chemat de Radu cel Mare la conducerea Mitropoliei Țării Românești, de asemenea, doi mitropoliți de Grevena, Ioasaf și Sergios, „oaspeți statomici ai Țării Românești” (Pippidi 2001: 279; Popescu N.M., *Patriarhii Tariogradului prin țările românești în veacul XVI*, București, 1916; Păun 2006: 309).

Ghinea Tzukalas (Rezachevici 2012: 34), Ghețea din Nicopole, Iordache Ruset, Batiște Veveli, Panaiotache Morona, Draco Ruset, Stamate Hiotu, Ghiorma (Ionașcu 1974: 219–220) etc.

Acest prim flux semnificativ al elementului etnic grec creează premisele a ceea ce va constitui un adevărat fenomen socio-politic și cultural, care va influența istoria principatelor danubiene până la revoluția din 1821 și chiar pe mai departe. Oameni politici, diplomați, literați, ierarhi, negustori caută, în această perioadă, în țările române un liman, un climat mai sigur și mai propice dezvoltării proiectelor personale și ambițiilor de ascensiune pe scara socio-politică (Păun 2006: 306–308). Un spațiu fără frontiere (Păun 2006: 304) ia ființă, prin crearea unor rețele sociale ale căror densitate și complexitate nu au precedent în istoria relațiilor româno-elene.

MATEI AL MIRELOR

Între figurile cele mai notabile ale imigrației grecești se numără și Matei, Mitropolit *in partibus infidelium* al Mirelor Lichiei, în Asia Mică, și egumen al Mănăstirii Dealu din Țara Românească.

Născut în localitatea Pogonianî din Epir în jurul anului 1550, Ματθαῖος ὁ Μυρέων sau Ματθαῖος μητροπολίτης Μυρέων (după cum semnează), a studiat la Constantinopol, fiind, apoi, numit protosinghel al Patriarhiei Ecumenice. Între 1596–1597 a fost trimis la Moscova, iar în 1599 la Lwow, unde a copiat și împodobit cu miniaturi mai multe manuscrise, păstrate astăzi în biblioteci din întreaga lume. Din 1600 este numit arhimandrit al Marii Biserici din Constantinopol, iar din 1605, Mitropolit (onorific) al Mirelor Lichiei. Între 1606 și 1607 s-a aflat la Iași, în Moldova și apoi la Craiova. Cândva între 1607 și 1609 s-a mutat la Mănăstirea Dealu, ctitoria lui Mihai Viteazul de lângă Târgoviște, unde este numit egumen de voievodul Radu Șerban și unde a rămas până în 1624, anul morții sale.

Matei este una dintre figurile proeminente ale vremii sale, om de cultură, ierarh, artist caligraf⁸, scriitor. A cunoscut și a fost recunoscut de personalități marcante ale vremii sale. După stabilirea în Țara Românească, a redactat câteva scrieri semnificative pentru istoria și filologia românească⁹. A fost cunoscut multă vreme mai ales pentru *Istoria* sa, sursă unică pentru evenimentele petrecute în Țara Românească în intervalul temporal 1602–1618. Această *Istorie* a cunoscut mai

⁸ Copist prodigios, manuscrisele copiate de el sunt răspândite în tot Răsăritul ortodox: Sfântul Munte, Moscova, Ierusalim, Constantinopol.

⁹ *Învățăturile* adresate lui Alexandru Iliș constituie cea de-a doua inițiativă de cultivare a genului parenetic din țările române, după *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Cât privește *Istoria celor săvârșite în Ungrovlahia de la Șerban Voievod până la Gavril Voievod*, aceasta va fi reluată, apoi, de *Letopisețul Cantacuzinesc* și de *Cronica Bălenilor*. Matei a fost, de asemenea, un autor prolific de canoane și slujbe în cinstea sfinților: Sf. Parascheva cea Nouă de la Iași, Sf. Grigorie Decapolitul de la Bistrița olteană, Ierarhii Meletie Pigas, Gavriil Severos al Filadelfiei și Maximos Margounios.

multe variante (Mihăilă, Zamfirescu 1969: 229–232; Vincent 1998: 306–308; Mazilu 1998: 142). O primă versiune a fost redactată de autor în perioada în care Matei se retrăsese din fața armatei lui Gabriel Báthory la Mănăstirea Bistrița din Oltenia. La îndemnul egumenului mănăstirii, Teofil, va scrie o slujbă a Sfântului Grigorie Decapolitul (ale cărui moaște erau păstrate în ctitoria boierilor Craiovești), la începutul căreia va adăuga informații referitoare la venirea sa în Țara Românească, descriind împrejurările care l-au determinat să se refugieze și dezastrele provocate de oastea principelui Ardealului. Această primă redacție a *Istoriei* se păstrează într-un manuscris incomplet din Biblioteca Națională din Viena (Suppl. gr. 90, f. 5–28), fiind editată și tradusă de N. Iorga la sfârșitul secolului al XIX-lea (Iorga 1898: 45–51). Ea va fi continuată în vremea succesorului lui Radu Șerban, Radu Mihnea, domn cărturar și poliglot, de orientare filoelenă, crescut în mediul athonit de călugării de la Mănăstirea Ivron. Având, probabil, intenția de a istorisi împrejurările în care urcase pe tron noul domn, Matei se hotărăște să amintească și evenimentele petrecute în vremea predecesorilor acestuia. Această istorie, purtând titlul *Διήγησις σύντομος περὶ τῆ τοῦ Σερμπάνου Βοεβόδα του καὶ Ράδουλου πᾶρ' ἐλπίδα τῆς ἡγεμονίας ἐκπεσόντος, καὶ Ράδουλου Βοεβόδα, υἱοῦ Μίχνα Βοεβόδα ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ εἰσελθόντος*¹⁰ (*Povestire pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă, zis și Radu, și despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea Voievod*) nu este decât o amplificare a evenimentelor prezentate în prefața la Slujba Sfântului Grigorie Decapolitul. *Istoria* beneficiază și de o scurtă introducere și de o „anexă”, în care autorul adresează domnului câteva sfaturi versificate (patruzeci la număr) fără virtuți literare deosebite. Aceste versuri vor fi reconvertite, în vremea domnului Alexandru Iliș, nepot al lui Alexandru Lăpușneanu și domn al Țării Românești (1616–1618) și al Moldovei (1620–1621 și 1631–1633), într-o adevărat discurs parenetic adresat domnitorului.

După detronarea lui Alexandru Iliș și înscăunarea succesorului său, Gavril Movilă, *Sfaturile*, al cărui titlu este *Ἐδῶ γράφομεν τίνας παρ' ὀραγγελίας ὅπου ἐνουθετήσαμεν τὸν ἐκλαμπρότατον αὐθέντην Ἰωάννην Ἀλλέξανδρον βοεβόδα, ὅταν ἦτον εἰς τὸ σκαμνὶ τοῦ* (*Aici scriem oarece sfaturi pe care le-am dat prealuminatului domn Ioan Alexandru Voievod, pe când se afla în scaunul său*) vor fi anexate *Istoriei celor săvârșite în Ungro-Vlahia, începând de la Șerban Voievod, până la Gavril Voievod*¹¹. Datate și localizate de autor, care își încheie poemul moralizator astfel: „Fii sănătos, 7126, în Târgoviște, în luna lui Februarie 27. Al Măriei tale într-o toată rugător, Matei al Mirelor”, *Sfaturile* au fost publicate

¹⁰ Publicată în Iorga 1899: 7–25. Iorga a folosit o reproducere după manuscrisul 502 din Biblioteca Metocului Sfântului Mormânt la Constantinopol, trimisă Academiei Române de către istoricul grec Manuil Ghedeon (Μανουὴλ Γεδεόν). Se pare că *Povestirea* se mai păstrează într-un manuscris de la Athos, *Koutloumousiou 250* (v. Rouso 1939: 162, n. 3).

¹¹ Versificată și amplificată, această ultimă variantă a *Istoriei* redactate în vremea lui Radu Șerban acoperă perioada 1602–1618.

înainte de 1667, dată la care apărea pentru prima oară la Veneția poemul lui Antim Diacrusis (Rouso 1939: 166), intitulat *Διήγησις τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ γενομένου* (*Povestire despre îngrozitorul război ce a avut loc în insula Creta*), în cuprinsul căruia sunt plagiați copios Stavrinos și Matei al Mirelor (Rouso 1939: 131–137).

LIMBA GREACĂ DIN PRINCIPATELE ROMÂNE

Fenomenul social al stabilirii unui număr semnificativ de nativi greci în țările române, începând cu primele decenii ale secolului al XVII-lea, a produs un tip special de literatură. Numită și „parler neogrec de Valachie” (Galdi 1939) sau „limba greacă din Principatele Române” (Brad-Chisacof 2012: 87), această varietate a dat atât texte românești cu schimbări de cod grecești (cele mai numeroase), cât și texte grecești cu schimbări de cod românești. Primul cercetător care a semnalat existența unei varietăți a limbii grecești a fost N. Iorga (Iorga 1924: 30). Iorga nu face însă distincția dintre documentele emaneate de cancelariile domnești sau redactate de oficiali români, care întrebuițau limba greacă drept *lingua franca* și textele redactate de greci nativi, vorbitori de limbă română.

Societatea românească este caracterizată, în perioada prefanariotă și fanariotă, de un multiculturalism și multilingvism funcțional. Pe lângă limba română, se mai foloseau greaca, turca, slavona și, începând cu secolul al XVIII-lea, și franceza. Între aceste limbi, greaca a deținut vreme îndelungată un statut privilegiat. După afirmația lui Iosif Moesiodax, limba greacă era în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „limba pe care o folosim azi și cu ajutorul căreia, la timpul potrivit, unii se vor exprima în public, alții vor da sentințe la tribunal, alții își vor exprima nevoile și ideile în fața concetățenilor” (Kitromilides 2000: 157–158, citat în Chisacof 2012: 39).

Schimbările induse în urma contactului lingvistic dintre greacă și română sunt, după termenul utilizat în bibliografia anglo-saxonă de specialitate, *system-preserving*. Există un număr mare de schimbări de cod, dar un număr foarte limitat de împrumuturi. În schimb, numărul de împrumuturi din greacă în română este incomparabil mai mare. Contactul intens dintre cele două limbi pe o perioadă de timp semnificativă precum și prestigiul limbii grecești, au avut drept rezultat un transfer intens de la greacă la română și unul modest de la română la greacă. Acest aspect poate părea curios, dacă ne gândim la faptul că românii reprezentau grupul dominant, în care grecii încercau să se integreze. Funcția desemnată celor două limbi pe parcursul întregii perioade prefanariote și fanariote era însă invers proporțională raportului numeric al reprezentanților celor două comunități socio-culturale. Limba română a epocii „abia îndrăznea să concureze cu slavona

cancelariilor și a slujbelor religioase” (Iorga 1924: 137). În aceste condiții greaca a avut toate șansele să se impună ca „limba savantă a clasei dominante” (Iorga 1924: 137) și să-și păstreze acest statut până spre mijlocul secolului al XIX-lea.

IMPLICAȚIILE SOCIO-CULTURALE ALE FENOMENULUI SCHIMBĂRII DE COD

În ce privește motivul utilizării schimbărilor de cod, fără îndoială, aceste cuvinte nu au fost adaptate exclusiv din necesitatea de extindere a funcției referențiale a limbii. Este relevant faptul că Matei folosește dublete lexicale în structuri de multe ori identice: „τὸν στέφανόν σου ἔχασες καὶ τὴν χρυσοῦν κορῶνα”¹² (2440). În plus, schimbările de cod apar la Matei exclusiv în texte care au destinatar român sau care au ca referent spațiul socio-politic și cultural românesc. Astfel, în *Plângerea Constantinopolului* nu întâlnim nici măcar o schimbare de cod cu româna. Aceeași observație este valabilă și pentru celelalte texte ale lui Matei: versiunile mai vechi ale *Istoriei*, slujbele sau canoanele. Acest aspect lămurește întrucâtva opțiunea autorului de a utiliza schimbări de cod în cele două texte pe care le examinăm aici. Însă, înainte de face precizări suplimentare asupra acestui aspect, considerăm util să aruncăm o scurtă privire asupra problematicii motivației utilizării schimbărilor de cod intrasentențiale. F. Grosjean rezumă rezultatele cercetărilor întreprinse în această direcție. Prin urmare, cele mai importante și mai frecvente motivații pentru utilizarea schimbărilor de cod sunt „filling of lexical gaps, triggering, specifying the receiver of the message, modifying the message, showing personal involvement, emphasizing group identity, communicating a certain mood, excluding somebody, changing the role of the speaker, quoting another speaker” (Grosjean 1982: 152, în Backus 1992: 4).

Dintre motivele enumerate de Grosjean, patru sunt aplicabile în cazul scrierilor lui Matei. Este vorba, în primul rând, de acoperirea realităților lexicale specifice mediului socio-politic și cultural românesc, pentru care greaca epocii nu oferă o soluție rezonabilă, precum λέζα și λέζια τζέρει: „Υστερον θέλουν χαλασθή η κρίσεις που να κάμη/εάν την λέζια τζέρει θέλης να παραδράμης/όμως καν με την λέζα αυτήν, καν τε και με τον νόμον,/κρίνε πάντα το δίκαιον εις τοῦ θεοῦ του δρόμον”¹³. Faptul că autorul folosește în aceeași secvență o schimbare de cod cu româna și corespondentul grecesc confirmă teza conform căreia „(...) lexical gaps, in the broad

¹² „Cununa pe care ai pierdut-o și coroana de aur”. În opinia lui Babiniotis substantivul κορόνα este cuvânt remigrant, împrumutat de latină din greaca veche, Μπαμπινιώτη 2002, s.v. κορόνα.

¹³ „Mai târziu vor fi stricate judecățile pe care le faci/Dacă de legea țării nu ții seamă/Însă, fie cu legea aceasta, fie cu cea a împărăției/Judecă întotdeauna cu dreptate, pe calea lui Dumnezeu”, *Istoria*, stihurile 1423–26.

definition (...) do not have to be words for unknown concepts; they can also be words that the bilingual speaker hears more frequently in code *A*, rather than in code *B*" (Backus 1992: 5).

Pe de altă parte, adresându-se unor personaje influente din țara sa de adopție, Matei încerca, desigur, să-și atragă bunăvoința destinatarilor scrierii sale. Alternarea celor două limbi este, prin urmare, și o strategie textuală prin care autorul desemnează destinatarul, demonstrând implicare personală în realitățile momentului. Matei era un bun cunoscător al limbii române, pe care o vorbea, probabil cu ușurință, de vreme ce era convocat în diverse procese judecate de domn în divan. O dovedește, de altfel, documentul scris de el în română, în 28 aprilie 1623 (Simonescu 1966: 85). În acest sens, schimbările de cod cu româna din textele sale sunt și o demonstrație de virtuozitate.

Fiind printre primii autori în textele cărora poate fi decelat fenomenul alternării celor două coduri lingvistice (româna și greaca), inițiativa lui Matei poate fi socotită premergătoare. Unele dintre schimbările de cod cu româna utilizate de el sunt semnalate de Iorga în documentele redactate la sfârșitul secolului anterior, altele se datorează exclusiv autorului nostru. Matei s-a numărat, așadar, printre creatorii unei „mode” culturale, specifice spațiului socio-politic românesc.

SCHIMBĂRI DE COD CU ROMÂNA ÎN TEXTELE LUI MATEI AL MIRELOR. CORPUS LEXICAL

Substantive comune:

Românisme și slavonisme:

βοηβόνδα (355 titlu), **βοεβόδας** (827, 1156 titlu, 1324 titlu), **βόδας** (1074)¹⁴ < „voievod, vodă”.

βόρνικος (821, 943, 2789), **βόρνικον** (1249) < „vornic”.

γραδῖνα (803, 1298) < „grădină”.

ζολνήρους (καβαλλάριους) (292) < „jolniri”.

ζουπούνουλε (442) < „jurânule”.

(τούς) **καλαράσηδαις** (987) < „călărași”.

καμαράσιον (394) < „cămăraș”.

(τήν) **κούρτην** (424, 1384) < „curtea” (Ac., sg., fem.).

(τήν) **λέξια τζέρεη** (1418, 1424) < „legea țării” (Ac., sg., fem.).

(τήν) **λέξα** (1425) < „legea” (Ac., sg., fem.).

Μπάνος < „ban”, și **μέγας μπάνος** (150, 455, 2790).

(τα) **μπουκάτια** (429) < „bucate”.

(τὸν) **Μολδόβιον** < „moldovean” (492).

¹⁴ Am indicat, de fiecare dată, între paranteze, numărul stihului în care se regăsește ocurența citată.

ναβάλα și **ναβάλαν** < „năvală” (187, 788, 901).
Ὀτζηνα (1573) < „obcina”¹⁵.
παχάρνικος (862) < „paharnic”.
Ποστέλνικος (2789) < „postelnic”.
 (μέγαν) **σλουζιάρης** (303) < „(mare) sluger”.
σφάτον (116) < „sfat”¹⁶.
σπαθάριν μέγαν (1263) < „(mare) spătar”.
 (μεγάλον) **στόλνικον** (392) < „(mare) stolnic”.
τάπμαρον (852) < „tabără”.
ταμπαρωμένη (fem., sg.) (687, 852) < „stabilit într-un campament”.
 (τους) **ταραμπάνους** (206) și **ταραμπάνηδες** **καβαλλαιοί** (294) < „darabani (dorobanți)”.
Τζάρα(ν) (92, 253, 271, 277, 387, 398, 573, 591, 773, 803, 842, 985, 1211, 1520) < „Țara”.
τζοκόντητζες (1526, 1544) < „ciocoi”.
χάτμανον (1260) < „hatman”.

Cuvinte de origine (neo)latină:

Δόμνα (642 titlu, 661, 669, 683, 755, 1077, 1961) < „Doamna”.
καβαλλαιοί (294), **καβαλλάριους** (Ac., pl., masc.) < „călăreț”.
καπετάνος¹⁷ (1140) < „căpitan”.
καστέλλι (892, 897) < „castel”.
κορώνα (1948, 2312, 2440) < „coroană”.
μαντάτον (845, 1255) < „mandat”.
παλάτι (1632, 1885, 2005 titlu, 2024, 2044, 2140) < „palat”.
σαγίτα (2089) < „săgeată”.
φαμελία¹⁸ (1003, 1037, 1048, 1072, 1084, 2036, 2104) < „familia”.

Cuvinte de origine turcească:

αβάνης (456, 1124, 1312) < „avan”.
βεζίρης (777) < „vizir”.
 (τους) **Γιαντζαρέους** (1192, 1522) < „ieniceri”.
καπητζήδαις (1191) < „capugii”.
κουρουζήδαις (1192) < „curugii”.
μαζίλης (757) < „mazil”.

¹⁵ Apare și în dicționarul lui Scarlat Vizantios.

¹⁶ Scris greșit *ἐφάτον*.

¹⁷ În gr. actuală doar în onomastică; altfel, *καπετάνιος* (v. infra nota 25.)

¹⁸ *Φαμίλια* este utilizat și astăzi, mai ales în Grecia insulară.

μπουζδουγάρι (1172) < „buzdugan”.
ντιβάνι (1171, 1247, 1253) < „divan”.
όλάκης (782) < „olac”.
πασιάς (753, 906, 907, 909, 948, 1096) < „pașă”.
σερδάρου (705) < „serdari”.
σκαμνιτζαούσιν (782).
 (τοῦς) **χαρατζαρέους** (1521) < „hărăcer” (Ac., pl., masc.).
χαράτζιον (96, 1546), **συχοχάρατζα** (1540), **χαράτζι** (1546) < „haraci”.

Substantive proprii:

Γιοβάσκον (1249) < „Iovașcu”.
Δρύστορον (1293) < „Dârstor (Silistra)”.
Ερδελίων (107), (τοῦ) **Ἐρδέλη**, (G., sg., masc.), (την) **Ερδελία(ν)** (160, 274, 290, 384, 501, 1539) < „Ardeal”.
Ἰερεμίου (642 titlu, 661, 715) și **Ἰερεμίαν** (770) < „Jeremia”.
Κατηρτζήν (1177) < „Catargiu”.
Κραγέβας (G., sg., fem.) (4) < „Craiova”.
Κρίστας (821, 861, 943, 949, 954) < „Cristea”.
Κωνσταντίν (530) < „Constantin”.
Λεχία (548) < „Lehia (Polonia)”.
Λούπουλος (862, 869, 936 titlu, 957, 962, 985, 1013, 1034, 1042, 1098 titlu, 1099, 1131, 1179, 1261, 1285, 1300) < „Lupul”.
Μίχνα (Βόδα) (266) < „Mihnea”.
 (τοῦς) **Μιχγαλίδας** (449) < „Mihnești”.
 (Γαβρυήλ) **Μογγίλα** (1156 titlu).
Μολδόβα (531) și **Μολδοβία(ν)** (518, 520, 531, 655) < „Moldova”.
Μπογδανία (286) < „Bogdania (Moldova)”.
Μπόγδανον (692) < „Bogdan”.
Μπουσδουγάνης (1123, 1311) < „Buzdugan”.
 (τὸ) **Μπραίλαβον** (652) și **Μπραίλαν** (1073) < „Brăila”.
Μπρασοβίου (307) < „Brașov”.
Νίκας (829) < „Nica”.
Παρκάνος (391) < „Bârcan”.
Πετράσκον (1250) < „Pătrașcu”.
 (τὴν) **Πόρταν** (457) < „Poarta”.
Πρέδας (150) < „Preda”.
Ράδουλ (305, 372, 393, 405, 461, 487, 761, 1074), (τὸν) **Ράδουλα** (447), **Ράδουλος** (79, 270, 361, 515, 679), (τὸν) **Ράδουλον** (527, 665) < „Radul”.
Ράσκοβον (919) < „Raskovo”.

Ρώσσοι (293, 297, 379, 861) < „Roșii”¹⁹.
Σερμπάνος (79, 87, 115, 131, 149, 164, 168, 169, 177, 186, 205, 241, 285, 315, 355, 398, 476, 520) < „Șerban”.
 (τὸ) **Σιμπίνι** (337, 353) < „Sibiu”.
Στύντζον (303) < „Stanciu”.
Τριγοβύστω (D., sg., neutru), **Τριγόβιστον** (205 titlu, 226, 356, 374, 1239) < „Târgoviște”.

OBSERVAȚII ȘI EXPLICAȚII

Schimbările de cod cu româna din *Istoria* și *Sfaturile* lui Matei al Mirelor către Alexandru Iliăș privesc exclusiv substantivele. Această parte de vorbire ocupă, de altfel, primul loc într-o ierarhie a cuvintelor celor mai ușor de împrumutat dintr-o limbă în alta.

Matei a păstrat, în toate situațiile, genul substantivului așa cum l-a găsit în română. Această adaptare morfologică organică va fi remarcată și în cazul schimbărilor de cod din textele grecești din secolele XVIII și XIX (Brad Chisacof 2012: 105).

Sub aspect fonetic, remarcăm monoftongarea diftongilor, în transferul de la română la greacă, fenomen perfect explicabil prin aceea că în greacă acești diftongi nu există:

/ea/ este monoftongat la /i/: *κούρτην*
 /a/ ca în cazul substantivului *λέζα*
 /ia/: *λεζιατζέρρη*
 /e/: *Ἐρδέλη*.

/oa/ la /o/: *Δόμναν*
 /ō/: *κορώννα*.

În cazul consoanelor, observăm următoarele echivalări:

/b/ scris *μπ*: *Μπάνος*
 /d/ echivalat prin *δ*, ca în *Δόμναν* și prin *τ*: *στράτα*
 /č/ și /ǵ/ sunt echivalate prin *ζ* ca în: *λέζα*, *λεζιατζέρρη* și prin *τζ*, ca în *Ἰτζήνα* și *τζοκόντιτζες*
 /t/ este echivalat prin *τζ*, ca în: *λεζιατζέρρη*, *Τζάραν*.

Echivalențele fonetice în transferul de la română la greacă au drept rezultat, în cele mai multe dintre cazuri, alterarea formei inițiale a cuvântului. Opțiunea aleasă de fiecare autor în parte în transliterarea multor cuvinte este pur aleatorie.

¹⁹ Corp de trupă de călăreți sau de pedestrași în vechea armată a Țării Românești, compus din boieri de țară (cu uniformă de culoare roșie), DLR, s.v. *roșu*.

Acolo unde un autor redă *i*-ul românesc prin *v*, un altul va prefera pe *ι*, considerat, poate, mai apropiat de semnul lingvistic pe care-l redă. Stavrinus redă numele orașului Târgoviște prin *Τιργόβιστον*²⁰, în vreme ce Matei îl transliterează prin *Τριγοβύστω* și *Τριγόβιστον*. Nu este vorba despre o inconsecvență de la autor la autor. Unul și același autor utilizează mai multe variante de transliterare. De altfel, redarea numelor românești necesită o discuție în sine, greaca fiind o limbă care preferă adaptarea substantivelor proprii la sistemul fonologic propriu.

Repartiția în text a românismelor este următoarea: majoritatea substantivelor înregistrează o singură ocurență, însă există și cuvinte pentru care autorul manifestă o anumită preferință: *κούρτην, μπάνος, τζοκόντιτζες* etc. Ocurențele încadrate în lista românismelor includ, pe lângă cuvinte moștenite din latină și cuvinte formate pe teren românesc, și slavisme și slavonisme. Unele dintre acestea erau deja o prezență familiară vorbitorilor nativi ai limbii române, altele erau împrumuturi de dată mai recentă. Substantivele *obcină, postelnic, stolnic, voievod* (și *vodă*), *vornic* sunt atestate în documente slavo-române (Stanciu Istrate 2017: 44–52), *grădină, sfat* și *tabără* apar în scrieri românești vechi (Stanciu Istrate 2017: 52–100), în vreme ce *hatman* se datorează contactului lingvistic cu slavii nordici.

Trebuie adusă în discuție și problema slavismelor cu circulație internațională, cum ar fi, de pildă, substantivul *κράλης*, pe care nu-l putem socoti schimbare de cod cu româna, deoarece era cunoscut și grecilor²¹, făcând parte, probabil, dintr-un fond lexical cu circulație balcanică. De altfel, nici forma sub care el apare în text nu ne încurajează să socotim că autorul l-a preluat din limba română, fiindcă termenul autohton nu prezintă în temă consoana *-l*.

În ceea ce privește repartiția în text a latinismelor, *Δόμνα, παλάτι* și *φαμελία* înregistrează mai multe ocurențe, ceea ce ne îndreptățește să credem că erau familiare autorului. De altfel, circulația lor în greaca epocii (sfârșitul sec. al XVI – începutul sec. al XVII-lea), poate fi probată prin cercetarea altor surse. *Palati* poate fi regăsit în Pseudo-Dorotei al Monemvasiei: „εἶχε εἰς τὸ παλάτι τοῦ ἔναν νέον θαυμάσιον, Ζῶτον ὀνόματι”²² (citată în Falangas 2004: 390). Un secol mai târziu, în 1768, ieromonahul Chiril va utiliza și el acest substantiv în *Descrierea Rusiei*²³. *Palati*, este considerat de dicționarul Triandafilidis, medieval, provenit din cuvântul *palation*, utilizat în epoca elenistică, împrumutat, la rândul său, din latinescul *palatium*. Kriaras îl consideră o formă târzie provenită din *palation*, fără să precizeze că este vorba, în fond, de un împrumut din latină.

Domna este înregistrat de dicționarul lui Kriaras, care-i citează și pe Stephanus și Sophocles, menționând că este vorba despre un împrumut din română și exemplificând printr-un context din *Istoria* lui Matei al Mirelor²⁴. În secolele următoare

²⁰ Stavrinus, stihul 351, în Legrand 1881.

²¹ Kriaras, s.v. *κράλης*.

²² „Avea în palatul său un tânăr extraordinar, pe nume Zotos”.

²³ Κυρίλλου ιερομονάχου Μωραΐτου Ἀγιορείτου Λαυριώτου, *Ρωσσίας περιγραφή*, în Legrand (1881: 166–183).

²⁴ Stihul 1961.

această ocurență poate fi întâlnită frecvent în literatura neogreacă din principate²⁵. Scriind cumnatei sale, Victoria Scarlatachi Rosetti, Ana, soția domnului Moldovei, Mihai Racoviță, își încheie scrisoarea semnând „της της ευγενείας ευνουστάτη κουμνάτα, Άννα Δόμνα”. Scrisoarea, datată 10 aprilie 1709, înregistrează și alte schimbări de cod cu româna (Russo 1911: 8–11).

Sub aspectul sferelor semantice, materialul lexical românesc înregistrat în *Istoria* și *Sfaturile* lui Matei al Mirelor se organizează în câteva câmpuri terminologice. În sfera administrativă și juridico-administrativă se înscriu termeni precum *Βόρνικος, Μπάνος, Ποστέλνικος, Ότζηνα, Τζάραν. Γιανιτζαρέους, Δόμναν, τζοκόντινιτζες, χαρατζαρέους* se referă la ierarhia socio-politică locală, dar și la situația politico-administrativă impusă de situația în care se afla Țara Românească în acea vreme.

Trebuie menționată și opțiunea autorului de a utiliza schimbări de cod cu româna în cazul unor cuvinte al căror corespondent putea fi găsit fără probleme în greaca epocii. Este cazul unor cuvinte precum *πορταροί, πασιᾶς* sau *μαζίλης, καπετάνος*²⁶, mai apropiați fonetic de limba de referință decât corespondenții grecești: *πορτάρης, μπασιάς, μαζούλης*.

În ceea ce privește turcismele, nu am luat în considerare decât acele cuvinte care nu se regăseau în greaca contemporană autorului sau care apar la Matei cu o formă diferită de cea sub care circulau în greaca epocii. Am lăsat deoparte cuvinte precum: *αγάν* (1191), *κατήδαις* (1305), *μερτίκι* (1161), *μουφτής* (1165), *μπαράτι* (1096), *ολάκης* (782), *ορδινία* (1258), *σερδάρης, σεφέρι* (664, 686, 848, 1265), *σουλτάνος* (763), *τζαούσις* (1096), *σαντζάκι* (782, 1175).

În ceea ce privește cuvântul (*τους*) *ταραμπάνους*, explicarea lui prin *taraban* nu este corectă. *Taraban* este explicat în DLR astfel: „(Învechit; atestat prima dată la 1615) Funcționar fiscal domnesc, probabil perceptor al unui impozit impus tarabagiilor”. Sensul oferit în DLR nu pare să se potrivească în contextul *Istoriei* lui Matei. De altfel, chiar autorul folosește acest cuvânt într-o combinație care ajută la dezambiguizarea sensului: *ταραμπάνηδες καβαλλαροί*. Prin urmare, nu este vorba despre *tarabani*, nici despre o funcție înaltă (așa cum sugerează Vincent²⁷) ci despre *darabani*, adică despre *dorobanți*²⁸. Forma înregistrată de Matei corespunde celorlalte mărturii păstrate în monumente de limbă din secolele al XVI – al XVII-lea.

²⁵ Ocurență citată și de Brad Chisacof (2012: 108) într-o listă a neolatinismelor pe care le înregistrează greaca din Principate.

²⁶ Forma utilizată astăzi în Grecia continentală este *καπετάνιος*. Pentru evul mediu, Kriaras înregistrează și alte forme, printre care și *καπετάνιος: καπεταναίος, καπετάνης, καπιτάνεος, καπιτάνης, καπιτάνιος, καπιτάνος*. Diversitatea formelor se datorează, parțial, și varietății formale a etimonului. Cf. Kahane-Tietze (1958: 143–144), citat de Kriaras, s.v. *καπετάνιος*, la baza cuvântului grecesc ar sta termenul din dialectul venețian *capetanio* (cu variantele *capetano, capitano, capitan*).

²⁷ Vincent (1998: 329).

²⁸ *Dorobanț* = (învechit) soldat însărcinat cu menținerea ordinii și a siguranței publice; p. ext. jandarm (cu atribuții speciale), DLR, s.v. *dorobanț*.

Forma *Γιανιτζαρέου* (Ac., pl.) diferă de varianta grecească a acestui turcism. *γιανίτσαρος* sau *γενίτσαρος*²⁹. În *Cronica anonimă* editată de G. Zoras avem două forme concurente: *γιανιτζάρος* (45, 42, 80, 751, 758) și *γιανιτζάραγας* (41)³⁰. Această operă istorică³¹, ce relatează evenimentele din timpul domniei sultanilor Baiazid II (1481–1512) și Selim I (1512–1520), uzurpatorul și succesorul lui Baiazid, a fost redactată, în mod evident, post 1512. Editorul codicelui, G. Zoras, plasează redactarea istoriei în secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că faptele de limbă sunt contemporane cu cele examinate de noi în acest articol.

În opinia noastră, ocurența din *Istoria* lui Matei este prima atestare a substantivului *hărăcer*³². Matei nu folosește termenul grecesc, *χαρατζίδες*, fiindcă haraciul (*χαράτσι*) a avut o altă accepție în spațiul grecesc, aceea de „taxă plătită pe cap de locuitor, impusă în primii ani ai stăpânirii islamiste, reprezentând despăgubirea pentru concesionarea dreptului de a trăi și de a se închina Dumnezeuului său (creștin)”³³.

CONCLUZII

La data la care Matei al Mirelor își scria *Istoria* și *Sfaturile*, prezența elementului alogen grec în Țara Românească și Moldova marca deja o tendință pronunțat ascendentă, tendință favorizată, desigur, de natura politico-economică a relațiilor sociale bilaterale.

Alternarea limbii românești cu greaca sau a limbii grecești cu româna, în textele redactate în această perioadă în principatele române, a dus la apariția unor structuri hibride, printre care se remarcă un număr apreciabil de schimbări de cod recurente. Unele dintre acestea au fost menționate, altele așteaptă să fie semnalate. Cele mai multe dintre ele se datorează specificității semantice a termenilor utilizați.

În articolul de față, am avut în vedere doar fenomenul inserării cuvintelor românești în structuri specifice limbii grecești, și mai precis, doar cazurile de schimbare de cod din *Istoria celor săvârșite în Ungrovlahia, începând de la Șerban Voievod până la Gavril Voievod* și *Sfaturile către Alexandru Iliș* ale mitropolitului Matei al Mirelor. Unele dintre aceste fenomene lingvistice sunt motivate conjunctural, altele nu se pot explica decât prin încercarea autorului de a capta atenția sau bunăvoința cititorilor. Opțiunea lui Matei de a utiliza cuvinte românești în texte redactate în limba greacă se explică în primul rând prin bilingvismul autorului.

²⁹ V. Κριαράς, s.v. *γενίτσαρος*.

³⁰ V. Ζωράς 1953. Cifrele indicate de noi între paranteze trimit la numărul rândului. Textul este numerotat marginal de către editor, ceea ce face identificarea ocurențelor foarte facilă.

³¹ Conform editorului, această cronică avut drept sursă principală *Istoria* lui Laonicos Halcocondilis.

³² „Haracciu, funcționar însărcinat cu strângerea haraciului”, DLR, s.v. *haracciu*.

³³ *AKN*, s.v. *χαράτσι*.

BIBLIOGRAFIE

Surse

- Mareș, Al. (coordonator), 2016, *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), București: Editura Academiei Române.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, 1911, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I, București.
- Hurmuzachi, Eudoxiu de, 1915, *Documente privitoare la istoria românilor. Documente grecești*, vol. XIV, București.
- Iorga, Nicolae, 1898, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Întâiul memoriu”, *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice, seria II*, vol. XX, București, p. 45–48 (text grec), 48–51 (trad. rom.).
- Iorga, Nicolae, 1899, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu”, *Analele Academiei Române, seria II, tom XXI, MSI*, București, 7–17 (text gr.), 17–25 (trad. rom.).
- Légrand, E., 1881, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. II, Paris, 166–183; 231–277.
- Mihăilă, G., Zamfirescu, Dan (coordonatori), 1969, *Literatura română veche (1402–1647)*, vol. II, București: Editura Tineretului.
- Ms. BAR 974, f. 262^r–262^v.
- Russo, D., 1911, *Din corespondența Doamnei Ana Racoviță*, București, 8–11.
- Ζωρά, Γεωργίου Θ., 1953, „Ἡ βασιλεία τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ Β' καὶ Σελήμ Α'”, *Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, vol. ΚΓ', 415–444.

Dicționare

- Βυζάντιος, Σκαρλάτος, 1835, *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου, μεθρημηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν*, Atena.
- Κριαράς, Εμμανουήλ, 1969–2012, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας, 1100–1669*, Tesalonic.
- Meursius, 1614, *Glossarium graecobarbarum*, Lugduni Batavorum [Leyden]: Luis Elzevier.
- Μπαμπινιώτη, Γ., 2002, *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, ediția a II-a, Atena: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Sophocles, E.A., 1914, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Harvard University Press.
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (ΛΚΝ)*, 1998, Tesalonic: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Studii

- Alvanoudi, Angeliki, 2017, „Language contact, borrowing and code switching. A case study of Australian Greek”, *Journal of Greek Linguistics*, 1–42.
- Backus, Ad, 1992, *Patterns of Language Mixing. A study in Turkish-Dutch Bilingualism*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Backus, Ad, 2001, „The role of semantic specificity in insertional code-switching: Evidence from Dutch Turkish”, în R. Jakobson (ed.), *Code-switching worldwide II*, Berlin: Mouton de Gruyter, 125–154.
- Bouchard, Jacques, 2014, „Perception des Phanariotes avant et après Zallony”, *Cahiers balkaniques* 42, 2–14.
- Brad Chisacof, Lia, 2012, *Româna în secolul fanariot*, Cluj Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Coman, Marian, 2013, *Putere și teritoriu. Țara Românească în secolele XIV–XVI*, Iași: Polirom.
- Cummins, Jim, 1993, „Bilingualism and Second Language Learning”, *Annual Review of Applied Linguistics*, 13, 51–70, Cambridge University Press.

- Φάλαγκας, Ανδρόνικος, 2004, „Μορφές Ηπειρωτών στις Ρουμανικές χώρες κατά τον ύστερο βαλκανικό μεσαίωνα”, *Δωδώνη*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, vol.33, Ιωάννινα, 383–448.
- Gáldi, Ladislav, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta.
- Georgescu, Valentin Al., 1980, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București: Editura Academiei R.S.R.
- Γκλαβίνας, Α., 1974, „Ο εκ Καστορίας Νεομάρτυς Ιάκωβος”, *Μακεδονικά* 14, Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σποδών, 40–49.
- Γόνη, Δημητρίου, 2001, *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Αθήνα: Αρμός, p. 111.
- Греку, В., 1906, „К вопросу о биографии и историческом труде Лаоника Халкокондила”, *Византийский Временник*, том XIII, p. 198 – 210.
- Grosjean, F., 1982, *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Gumperz, John J., Hernandez, Edward, 1969, „Cognitive aspects of bilingual communication”, *Working Paper 28*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California.
- Gumperz, John J., 1970, „Verbal strategies in multilingual communication”, *Working Paper 36*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California. Republicat în J. Alatis (coordonator), 1970, *Report of the twenty-first Annual Round-Table Meeting on Linguistics and Language Studies* (Monograph series on Languages and Linguistics, 23), 129–147, Washington, DC: Georgetown University School on Languages and Linguistics. De asemenea în Abrahams, R. și Troike, R. (coordonatori), 1971, *Language, Culture, and Education*, Prentice-Hall, Inc.
- Gumperz, John J., 1982, *Discourse strategies*, Cambridge University Press.
- Ionașcu, Ion, 1974, „Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays”, în *Symposium. L'époque phanariote*, 21–25 Octobre 1970, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Iorga, N., 1924, „Le grec dans les Pays Roumains”, în *Analele Academiei Române, Buletin de la Section historique*, XI, București, p. 136–141.
- Jacobson R., *Social Implications of Intra-Sentential Code-Switching*. Paper presented at the annual meeting of South Central Modern Language Association (Dallas, Texas, October 29, 1976), articol consultat online la adresa <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136587.pdf>. Retipărire: Jon Amastae, Lucia Elías-Olivares (coord.), 1977, *Spanish in the United States*, 182–208.
- Kitromilides, P., 2000, *Iosif Moesiodax. Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea*, București.
- Mazilu, Dan Horia, 1998, *Recitind literatura română veche*, Partea a II-a: Genurile literare, București: Editura Universității din București.
- Myers-Scotton, Carol, 2006, *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*, Blackwell Publishing.
- Olar Ovidiu Victor, 2014, „La răscruce de vânturi. Luca al Buzăului, Matei al Mirelor și Anastasie Cricma”, în *Dragormirna și ctitorii ei*, Sfânta Mănăstire Dragomirna.
- Olar Ovidiu Victor, 2010, „Luca al Buzăului și Matei al Mirelor. Note de lectură”, în *Studii Bizantine*, nr. 1, p. 25–39.
- Olar, Ovidiu Victor, 2009, „Profesy and History. Notes on manuscripts in circulation in the Romanian Principalities (Mathew of Myra and Paisios Ligaridis)”, în Stănculescu, Ileana, 2009, *Manuscise bizantine din colecții bucureștene/ Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collections*, București: Editura Institutului Cultural Român, 85–95.
- Năsturel, P. Ș., 1986, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle a 1654*, Roma.
- Panou, Nikos, 2006, „Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period. History, Mentalities, Institutions (I)”, *The Historical Review/La Revue Historique*, vol. III, 71–110.

- Păun Radu G., „Les grands officiers d’origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégies de pouvoir”, *RESEE*, XLV, 1–4, p. 153–195, Bucarest, 2007.
- Păun Radu G., „Les Gréco-Levantins dans les Pays Roumains: voies de pénétration, étapes et stratégies de maintien”, în *Studia balcanica* 25, Византия, Балканите, Европа, Sofia, 2006.
- Pippidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 2001.
- Rezachevici Constantin, „Prefanariotismul. Raportul dintre grecii «împământeniți» și cei «țarigrădeni»”, *Studii bizantine*, 2012, nr. 3, p. 27–41.
- Russo, Demostene, 1939, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Sapovici, Anca Mihaela, 2015 „Soarta împrumuturilor lexicale din greacă în limba română actuală: cazul cuvintelor expresive”, *Limba română*, nr. 3, 417–425.
- Saramandu Nicolae, Nevaci Manuela, 2009, *Multilingvism și limbi minoritare în România*, București.
- Simonescu Dan, 1966, „Le chroniqueur Mathaios de Myra et une traduction ignorée de son *Histoire*”, *RESEE*, IV, 1–2, 81–114.
- Stanciu Istrate, Maria, 2017, *Influența slavonă asupra limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- Ștefănescu Șt., 1965, *Bănia în Țara Românească*, București: Editura Științifică.
- Vincent Alfred L., 1998, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra”, *Thesaurismata* 28, 275–374.
- Vincent Alfred L., 2017, „Byzantium after Byzantium? Two Greek Writers in Seventeenth-century Wallachia”, în Brown, Amelia, Bronwen, Neil (coordonatori), 2017, *Byzantine culture in translation*, Byzantina Australiensia 21, Brill.

CODESWITCHING WITH ROMANIAN IN SOME OF THE ORIGINAL
WRITINGS OF THE METROPOLITAN MATTHEW OF MYRA

(Abstract)

The present study is an investigation of the code switchings with Romanian in some of the original writings of the Greek-origin Metropolitan of Myra Matthew. The study focuses on contact-induced changes in writer’s language, such as Romanian words that occurs within the Greek text. Following the suggestions in Iorga (1924) and Brad Chisacof (2012), we analyze the code switchings from the perspective of the sociolinguistics, with an insight into the history of the linguistic relationship between Greek and Romanian within the pre-Phanariote and Phanariote periods.

The conclusions may seem surprising: although the Greek were an ethnic minority in the Romanian countries, the stable changes induced by the linguistic contact between Romanian and Greek were significant in Romanian and negligible in Greek.

Cuvinte-cheie: bilingualism, contact lingvistic, schimbare de cod, sociolingvistică, specificitate semantică.

Keywords: bilingualism, language contact, code switchching, sociolinguistics, semantic specificity.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13
mihaela.sapovici@gmail.com*